

תודעה כרכיב המשלב "עוצמה רכה" ו"עוצמה קשה"

אודי דקל ולייה מורן-גלעד¹

הקדמה

מאמץ התודעה שזור בכל שלביה של הפעולה הצבאית והמדינית. בראשית הפעולה מכשיר מאמץ התודעה את הקרקע ויוצר את הלגיטימציה להפעלת "עוצמה קשה" או "רכה"; במהלך הפעולה מאפשר מאמץ התודעה את הרציפות וההמשכיות של הפעלת העוצמות השונות, רוקם את הקשר וההיגיון של שילובן ומבסס את התשתית להסדרה מדינית ולעיצוב מצב ביטחוני ומדיני יציב ומשופר; בתום הפעולה מדגיש מאמץ התודעה את ההישג שנוצר כתוצאה משימוש בעוצמות שנקטו ופועל לשמר אותו לאורך זמן ולמנוע הישגים תודעתיים של היריב.

מאמר זה נועד לבחון את ההשערה שתודעה היא מסגרת רעיונית המחברת את כלל המאמצים, "הקשים" ו"הרכים", במטרה להשיג את היעדים המדיניים והביטחוניים שהוגדרו. בתחילה בוחן המאמר היבטים תיאורטיים של עוצמה ותודעה, וכן את התודעה כרכיב מרכזי בתפיסת המערכה המדינית-צבאית ("תרגום" הישגי המאמצים המופעלים). בהמשך, בהקשר הישראלי, סוקר המאמר מספר מקרי בוחן שבמסגרתם נבדקת ההשערה שהתודעה קושרת בין כלל המאמצים שנועדו להשגת יעדים מדיניים וביטחוניים. בסיום מביא המאמר תובנות מרכזיות והמלצות.

"עוצמה קשה" ו"עוצמה רכה"

למושג "עוצמה" מורכבות רבה ומרכזיות רבה במערכת היחסים הבין-לאומית. מורכבותו מתבטאת בהיותו רב-ממדים ובעל מבנה "משתנה". כך, למשל, עוצמה יכולה להשתנות

1 תא"ל (מיל.) אודי דקל הוא מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי. ד"ר ליייה מורן-גלעד בעלת תואר דוקטור ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת בן-גוריון.

בהיקפה, בתחום שכלפיו היא מופעלת, במידת העצימות, בעלותה (המחיר אותו משלם השחקן מפעיל העוצמה והמחיר אותו משלם השחקן עליו מופעלת העוצמה) ובאמצעה. ממד נוסף של העוצמה, שלעיתים הוא נסתר, הוא ממד הכוונה. מקרים שבהם ישנה השפעה גלויה של שחקן אחד על שחקן אחר יהיו קלים לזיהוי; מקרים שבהם שחקן אחד משפיע על שחקן אחר ללא פעולה גלויה או מכוונת או באמצעות פעולה נסתרת, קשים יותר לזיהוי.

מרכזיות המושג "עוצמה" ביחסים הבין-לאומיים ניכרת במגוון גדול של תפיסות המגדירות אותו ואת האופן שבו הוא בא לידי ביטוי. הבחנה כללית אחת מצביעה על שוני בין "עוצמה התנהגותית" (Behavioral power) – היכולת להגיע לתוצאות בזירה הבין-לאומית, שהן תכליתו של השחקן המפעיל אותה – ובין "מקור העוצמה" (Resource power) – המשאבים שבהם מחזיק השחקן, המאפשרים לו להגיע אל התוצאות הרצויות לו. עוצמה התנהגותית מחולקת לשני מאפיינים: "עוצמה קשה" ו"עוצמה רכה".

"עוצמה קשה" מיושמת כאשר שחקן א' מפעיל אמצעי כפייה או התניה (הרתעה) כלפי שחקן ב', וכך גורם לו לפעול בדרך הרצויה לאינטרס של שחקן א', אשר שחקן ב' לא היה פועל בה אלמלא הכפייה או ההתניה. לעומת זאת, "עוצמה רכה" באה לידי ביטוי כאשר שחקן א' מצליח לגרום לשחקן ב' לפעול בהתאם לרצונו של שחקן א' מבלי להפעיל לשם כך אמצעי כפייה או התניה, אלא בדרך של שכנוע או באמצעות אימוץ נורמות וערכים.² הנובע מכך הוא ש"עוצמה קשה" ו"עוצמה רכה" אינן זהות, אך קשורות ולעיתים משלימות זו את זו.

העוצמה של שחקן היא כלי להפעלת מאמצים בשירות האינטרסים שלו ולמען קידום, וזאת בהתאם לתכלית האסטרטגית המכוונית את המאמצים "הקשים" ו"הרכים" כאחד להשגת היעדים המדיניים. לפיכך, התכלית האסטרטגית היא מצפן להכוונה וסנכרון בין כלל המאמצים, ובתוכם מאמץ התודעה. מאמץ התודעה משתלב בין "העוצמה הרכה" ו"העוצמה הקשה" ומיועד להשפיע על תודעת היריב באמצעות מניפולציה של המידע והעצמת האפקט של "העוצמה הקשה".

התודעה כרכיב מרכזי בתפיסת המערכה המדינית-צבאית

מהפכת המידע והקפיצות הטכנולוגיות של השנים האחרונות, אשר הנגישו וקירבו את המידע באמצעות ריבוי פלטפורמות מתקדמות להעברתו, הביאו לכך שרכיב התודעה ספח אליו רבדים מגוונים. דומה שהוא גם קיבל משקל רב יותר בקידום המדיניות והיעדים של השחקנים השונים במערכת הבין-לאומית, הן במצבי עימות והן בשגרה.

2 J. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, Vol. 80 (1990): 153-171; J. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004).

השגת אפקט תודעתי דורשת סדרת פעולות שמיועדת לעצב את תפיסת המציאות של קהלי יעד שונים. בולטים ביניהם: האויב, הציבור מבית (זירת הפנים), אוכלוסיית היריב, הסביבה האזורית והקהילה הבין-לאומית. המטרה היא השגת התכלית האסטרטגית שנקבעה. התודעה היא תמיד סובייקטיבית ומותאמת לתרבותם ולהשקפותיהם הדתיות, הפוליטיות והחברתיות של הקהלים השונים ולציפיותיהם. התודעה מתעצבת לעיתים לאורך זמן, אך יש מקרים שבהם תמונה אחת יכולה לשנות את תפיסת המציאות. אנו מציעים לראות בתודעה גם מסגרת רעיונית המחברת את כלל המאמצים, "הקשים" ו"הרכים" כאחד.

השגת אפקט תודעתי דורשת סדרת פעולות שמיועדת לעצב את תפיסת המציאות של קהלי יעד שונים. המטרה היא השגת התכלית האסטרטגית שנקבעה. התודעה היא תמיד סובייקטיבית ומותאמת לתרבותם ולהשקפותיהם הדתיות, הפוליטיות והחברתיות של הקהלים השונים ולציפיותיהם.

עיצוב התודעה בעת עימות בין שחקנים יריבים כולל כמה שלבים: גיבוש הנרטיב של העימות תוך תיאור המציאות ששררה לפניו; הצורך והלגיטימציה להביא לשינוי המצב או לשמרו, בשל הערכה שמצבי הסיום האפשריים נחותים ביחס למצב הנוכחי; הסיבות להגדרת היעדים המדיניים-ביטחוניים; העקרונות לניהול מערכה, כך שתשפיע על תודעת קהלי היעד השונים באופן שישיר את התכלית האסטרטגית.

נדרשת הלימה בין המאמצים השונים והעוצמות המופעלות ובין "הסיפור" שברצון השחקן להנחיל לקהלי היעד שהגדיר. זאת, כדי שהבניית התודעה תהיה אפקטיבית ותחזק את הלגיטימציה להפעלת "עוצמה קשה", בעיקר כוח צבאי; כדי שההישגים בהפעלת עוצמה "קשה" או "רכה" יתורגמו להישגים מדיניים ובין-לאומיים; כדי שניתן יהיה לעצב דימוי של ניצחון שימחיש את השגת היעדים המדיניים-ביטחוניים, או לקזז את ההישגים של היריב; וכדי לכוון מציאות מדינית-ביטחונית משופרת לאורך זמן. מאמצי השפעה התודעתיים יוצרים תהליך בלתי פוסק של מתן משמעויות לאירועים, שאותן מנסים להנחיל לקהלי היעד. המעגל התודעתי הראשי והישיר הוא האופן שבו הצדדים היריבים שמעורבים בעימות מעריכים את הישגיהם, תוך בחינת מידת ההלימה בין היעדים המוצהרים ובין ההישגים בפועל. בד בבד, מוכוונים במעגלים משניים, מאמצי התודעה לגיבוש תפיסות של קהלים חיצוניים שאינם מעורבים באופן ישיר אך מחזיקים ביכולת השפעה על דימוי ההישג. סיום אירוע בו הופעלה עוצמה מצידו של שחקן אחד על שחקן אחר ייבחנו על ידי כל אחד מהשחקנים באמצעות גיבוש תפיסת ההישג. זו כוללת הישגים פיזיים (אחיזה בשטח, השמדה, נטרול יכולות, סיכול) והישגים תודעתיים (הכרה, גיבוש הבנות, הסדרה, אימוץ נורמות בין-לאומיות וכללי משחק מקובלים). בחינה זאת מתבצעת גם על ידי פרשנות לתמונת המצב, כפי שהיא מתקבלת בעיני הקהלים והשחקנים השונים בזירות המקומית והבין-לאומית.

פרשנות זו משליכה רבות על מידת הלגיטימציה להמשך ניהול האירוע או לסיומו באמצעות הרתעה, כפיית מצב או כינון הסדרה. מכאן שכישלון תודעתי עלול לעקר את ההישגים הפיזיים, שעה שהצלחה תודעתית עשויה למנף אותם להישגים מדיניים, אך גם לפצות על מגבלות ההישגים בשדה הקרב או במערכה המדינית.

היעדים המרכזיים במאמץ התודעה כוללים, לפיכך, את מינוף הישגי "העוצמה הקשה". מאמץ התודעה שזור בכל שלביה של הפעולה הצבאית והמדינית: בראשיתה הוא מכשיר את הקרקע ויוצר את הלגיטימציה להפעלת "עוצמה קשה" או "רכה"; במהלך הפעולה הוא יכול לאפשר את הרציפות וההמשכיות של הפעלת העוצמות השונות וגם רוקם את הקשר וההיגיון שבשילובן. כך, שימוש ב"עוצמה קשה" ישים דגש תודעתי על הגדלת מחיר ההפסד המשוער ליריב אם ימשיך בעימות; מאמץ התודעה בתום הפעולה מדגיש את ההישג שנוצר כתוצאה משימוש בעוצמות שנקטו, מקזז את הישגי היריב ומוכוון לשמר את ההישג שנוצר לאורך זמן ולמנוע הישגים תודעתיים אחרים של היריב.

ישראל, כשחקן מדינתי המקבל את הכללים והסטנדרטים הבין-לאומיים, צפויה להדגיש תודעתית, בנוסף לאמור לעיל, את המאמץ ההומניטרי ואת החשיבות של אימוץ נורמות בין-לאומיות, של ציות לחוק הבין-לאומי ושל שילוב ארגונים לא ממשלתיים וארגוני חברה אזרחית בתהליכי הסדרה של המציאות החדשה ועיצובה.

ישראל: מקרי בוחן לשילוב מאמצי תודעה במערכות צבאיות

בעידן הנוכחי, שבו מתהווה מערכת בין-לאומית מרובת שחקנים מסוגים שונים ובעלי הגיונות שונים, מדינות כבר אינן בהכרח השחקניות המשפיעות ביותר בזירה. המערכת הבין-לאומית אינה נבחרת עוד רק בסדרי גודל של כוחות וביכולות הצבאיות העומדות לרשותן של מדינות, או ביכולותיהן הכלכליות, המדעיות והתרבותיות; זוהי מערכת שבה התודעה עשויה להתעצב באמצעות שחקנים לא מדינתיים (שיכולים להיות מוכוונים על ידי שחקנים מדינתיים), שאינם מתנהלים על פי כללי המשחק המסורתיים והמוכרים בזירה הבין-לאומית. מציאות זו, המכונה "עימות אסימטרי", יוצרת מצב של חוסר סימטריה כמעט מובנה במאבק על התודעה ומציבה מספר שאלות הנוגעות למאמץ התודעה כרכיב הקושר בין "עוצמה קשה" ל"עוצמה רכה".

בראית ישראל, מאמץ התודעה מיועד למנף את ההישגים בשדה הקרב ולתרגמם להישגים מדיניים ולכינון משטר ביטחוני יציב לאורך זמן. קיימים מספר רכיבי יסוד לניהול מערכה תודעתית מוצלחת:

א. השתכנועויות בין-לאומיות ופנימיות בלגיטימציה של ישראל לפעול בזירה המיועדת.

- ב. הישגים ברורים בשדה הקרב והמחשתם בתיעוד ובעובדות, יחד עם תקשורת אסטרטגית המבהירה את תכלית הפעילות הצבאית ואת המחיר הצפוי לצד השני מהמשך הלחימה.
 - ג. כפיית תנאי ישראל להפסקת אש, ובהמשך כפיית עקרונות ההסדרה על האויב.
 - ד. תיאום מלא עם ארצות הברית לגבי מטרות המלחמה והדרך להשיגן, תוך התחשבות באינטרסים אמריקאיים.
 - ה. הקפדה על דיני המלחמה, תוך צמצום במידת האפשר של הנזק האגבי והפגיעה בבלתי מעורבים.
 - ו. עריכת קמפיין ברשתות החברתיות אל מול קהלי יעד מסומנים במטרה לקדם את הנרטיב הישראלי ולעצב את דימוי הניצחון.
 - ז. התמודדות עם מאמצי בניית התודעה של הצד הנגדי, כמו מידע כוזב ולא מבוסס ("פייק ניוז").
- אתגר מרכזי הוא היכולת למנף הישג צבאי להישג מדיני באמצעות מאמץ תודעתי. מתוך שלל מקרי בוחן אפשריים בחרנו להדגים זאת באמצעות שני מקרי בוחן המייצגים שני אבות טיפוס שונים: האחד עונה להגדרה של אירוע "מתמשך", והשני הוא אירוע שבו נקודת ההתחלה ונקודת הסיום ברורות.

מקרה הבוחן הראשון נוגע לרצף האירועים על גבול רצועת עזה מאז אביב 2018

הרצף החל ב"צעדות השיבה", שעודדו אלפי תושבי הרצועה לצעוד לעבר גדר הגבול במטרה לחדור לתחומי ישראל. אלו התפתחו לעימותים אלימים בין צה"ל ובין חמאס וגורמי טרור נוספים, שכללו שליחת עפיפוני תבערה ובלוני תבערה ושיגור רקטות ופגזי מרגמה לשטח ישראל, שבתגובה להם באו תקיפות אוויריות ישראליות על מטרות של חמאס.

ההישג הצבאי הישראלי, שהתבטא במניעת חדירתם של מחבלים ומתפרעים לשטחה, כמו גם יירוט רקטות ופצמ"רים ומזעור פגיעתם, קוֹזַז משמעותית בממד התודעתי בעקבות הישגים הסברתיים ותדמיתיים של חמאס בזירה הבין-לאומית (בסיוע רשתות תקשורת זרות ביקורתיות ואף עוינות לישראל) ובזירה הפלסטינית הפנימית (ביכולת לשכנע ולגייס את הציבור העזתי למערכה מתמשכת נגד "המצור" על רצועת עזה). למערכה התודעית המתמשכת היו מספר נקודות שיא, כמו תמונת מסך הטלוויזיה המפוצלת ב־14 במאי 2018, בה שודרו בצד אחד תמונות קשות מהעימותים על גבול רצועת עזה, ובצד השני, כמו היה זה יקום אחר, טקס חנוכת השגרירות האמריקאית בירושלים.³ העימות המתמשך אפשר לראות כיצד שני הצדדים זוכים

3 דודי סימן טוב, פנינה שוקר ונבו ברנד, "צעדת השיבה – הישג אופרטיבי לצד כישלון אסטרטגי: מקרה בוחן ללוחמת תודעה", **מבט על**, גיליון 1063, מאי 2018.

להצלחה תודעתית: חמאס ביקש להחזיר את תשומת הלב העולמית לבעיה העזתית, ואילו ישראל ביקשה להעביר מסר ברור לאוכלוסיית הרצועה ולחמאס כי מעבר של הגדר אינו אפשרי. יחד עם זאת, בלטו פערים תודעתיים באותו עימות: ישראל יחסה משקל גדול לידיעה שמרבית ההרוגים היו אנשי חמאס, בעוד שהתודעה הבין-לאומית לא ייחסה לעובדה זו משקל כבד. הסיבה לכך הייתה ה"צמידות" התודעתית בין תנועת חמאס ובין תושבי רצועת עזה, הנתפסים כמונעים ממצוקה שישראל אחראית לה, ולו באופן חלקי. התמונה רוויית הניגודים ששודרה בטלוויזיה מירושלים ומרצועת עזה פגעה בהישג האופרטיבי של ישראל, שפעלה במטרה לשמור על ביטחונה וריבונותה. ריבוי הנפגעים בצד הפלסטיני חזק את הדימוי של שימוש בלתי סביר בכוח מצידה של ישראל מול אזרחים שהפגינו נגדה.

התמונה שתוארה לעיל ממחישה מצב שבו ישראל לא התארגנה כראוי למערכה התודעתית בהתאם למרכיבי היסוד שלה: היא לא בנתה מראש את הסיפור המקדים, המלווה והאוחז לאירועים; לא הבהירה כראוי את מטרות חמאס; הסתמכה על תחושת הצדק והלגיטימציה לפעולותיה בשמירה על ריבונותה; לא השכילה לבחון את ההשלכות השליליות

בעימות מול חמאס בעזה עולה כי ישראל לא התארגנה כראוי למערכה התודעתית: היא לא בנתה מראש את הסיפור המקדים, המלווה והאוחז לאירועים; לא הבהירה כראוי את מטרות חמאס; הסתמכה על תחושת הצדק והלגיטימציה לפעולותיה בשמירה על ריבונותה; לא השכילה לבחון את ההשלכות השליליות האפשריות של העימות האסימטרי ברצועה.

האפשריות של העימות האסימטרי ברצועה, במיוחד על רקע התמונות החגיגיות והמנותקות מירושלים. ישראל הגיבה במידת מה באיחור, עם מחסנית דלה של תמונות, סרטים ועובדות התומכות בגרסתה כי עשתה שימוש זהיר ומאופק בכוח כדי לשמור על ריבונותה.

היעדר הלימה בין הפעילות הצבאית והפעילות התודעתית של ישראל הוביל לאי-יציבות מתמשכת ב"עוטף עזה" ולדרבון המוטיבציה של חמאס להמשיך לאתגר את ישראל ולנצל את המומנטום כדי לשפר את מעמדו בזירה הפלסטינית ואל מול הקהילה הבין-לאומית. ההשלכות השליליות על ישראל מסדרת האירועים על גבול הרצועה היו נרחבות: החזרת הנושא הפלסטיני למרכז הבמה הבין-לאומית; שיקום הלגיטימציה של חמאס ושל "דרך ההתנגדות" בעיני הציבור העזתי; החלטות בין-לאומיות נגד ישראל והטלת אחריות מלאה עליה לנעשה ברצועת עזה.

סבב הסלמה נוסף אירע באמצע נובמבר 2018, במהלכו שיגרו חמאס וארגונים אחרים כ-500 רקטות לשטח ישראל. התגובה הישראלית התבטאה הפעם בתקיפה אווירית נרחבת על מטרות חמאס ברצועת עזה, אך תוך מזעור הפגיעה באזרחים ונכונות להיענות לבקשת חמאס להפסקת אש. בכך הבהירה ישראל שמבחינה תודעתית אין

לה מענה אפקטיבי לבעיית הרצועה והאירוע הסתיים ב"תמונת ניצחון" של חמאס – התפטרותו של שר הביטחון אביגדור ליברמן.

מקרה בוחן שני המדגים כישלון תודעתי היא מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006

המלחמה הסתיימה בתחושה צורמת בקרב הציבור הישראלי, לפיה היה מדובר בהחמזה מבצעית ואפילו בהפסד לחזבאללה, למרות שורת הישגים מבצעיים ניכרים של צה"ל. בין ההישגים ניתן למנות: השמדת המערך האסטרטגי של טילי קרקע-קרקע של חזבאללה; החרבת מרכז העצבים של הארגון ברובע דאחיה בביירות; יירוט של משגרי רקטות וטילים; תרגום ההישג הצבאי להישג מדיני בהחלטת מועצת הביטחון 1701, שהביאה לשינוי המציאות הגלויה בדרום לבנון, להעברת האחריות שם מארגון חזבאללה לממשלת לבנון ולצבא לבנון, ולפריסה של כוח שמירת שלום (יוניפי"ל) מורחב בגזרה.⁴

בהיבט התודעתי, גם כאן ישראל לא ניהלה מערכה תודעתית מגובשת על פי מרכיבי היסוד שתוארו לעיל. בהיבט הפנימי, ישראל נתפסה כמפסידה: היא לא הצליחה להשיב את חייליה שנפלו בשבי חזבאללה והיוו עילה ליציאה למלחמה; היא לא הכריעה שחקן תת-מדינתי נחות ממנה ביכולותיו הצבאיות ובעוצמותיו; התגלו מחדלים נרחבים בכשירות צבא היבשה לשעת חירום; המערכה נמשכה הרבה מעבר למתוכנן, מבלי שהביאה להפסקת שיגורי הרקטות מלבנון לעבר מרכזי אוכלוסייה בישראל. הביטוי הבולט לכישלון התודעתי היה הדרישה הרחבה בישראל לכונן ועדת חקירה לבחינת המלחמה.⁵ בהסתכלות לאחור, ניתן דווקא לראות הישגים מרשימים בעקבות אותה מלחמה, ובראשם ביסוס ההרתעה הישראלית וכינון משטר גבול יציב בין ישראל ללבנון, לראשונה מאז ראשית שנות השבעים של המאה הקודמת.

ממה נובע פער זה? גם במקרה המדובר ההיבט התודעתי טופל באופן לקוי: ממשלת ישראל הציגה מראש מטרות מלחמה לא סבירות ביחס למגבלות שהיא הטילה על עצמה באופן הפעלת הכוח – דחיית התמרון היבשתי והגבלתו ואי-פגיעה בתשתיות לבנוניות; סיפור המלחמה התגבש רק לאחריה, כך שלא היה רעיון מרכזי המכווין את מאמצי התודעה והדוברות במהלכה; ההצלחות הצבאיות הוצנעו והכישלונות הובלטו, כולל מצד התקשורת והמערכת הפוליטית בישראל; קשה מאוד להשיג הכרעה בעימותים שהם אסימטריים ביכולות ובמטרות, ולכן התוצאות לא היו חד-משמעיות, מה שגרם לדימוי של כישלון אל מול ציפיות הציבור. זאת ועוד, העובדות בשטח לבנון התגלו

4 ציפי ישראלי, "ניצחנו או הפסדנו? השיח התקשורתי בישראל על מלחמת לבנון השנייה", בתוך: **העשור השקט – מלחמת לבנון השנייה ותוצאותיה 2006–2016**, מזכר 161, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016, עמ' 63–70.

5 אודי דקל, "מלחמת לבנון השנייה: מגבלות החשיבה האסטרטגית, בתוך: **העשור השקט – מלחמת לבנון השנייה ותוצאותיה 2006–2016**, עמ' 2–8.

במאחר, בעיקר לצד הלבנוני, דבר שגרם אמנם לרתיעתו מהסלמה נוספת נגד ישראל במשך יותר מתריסר שנים (עד היום), אלא שהדבר לא שינה את דימויה השלילי של המלחמה בקרב רוב הציבור בישראל גם בשנים שלאחריה.

ישראל לא השכילה למקד את מאמצי התודעה שלה בהישגיה הצבאים (חיסול מערך טילי קרקע-קרקע האסטרטגי של חזבאללה; הריסת מרכז המבצעים של הארגון; השמדת כל משגר ששיגר טילים לטווח בינוני ועוד) ובהקניה לאזרחיה של תחושת ביטחון בהישגיה אלה. לכן, למרות הגדרת תכלית אסטרטגית למלחמה – שינוי המציאות הביטחונית בדרום לבנון, הרחקת חזבאללה מהגבול ופגיעה קשה ביכולות האסטרטגיות של הארגון – נוצר פער בין הציפיות של החברה הישראלית ובין התוצאות בפועל. מכיוון שקשה לבחון הישגי מלחמה במהלכה, תחושה רווחת בקרב מקבלי ההחלטות היא שכדאי להמשיך בלחימה כדי להעמיק את ההישג הצבאי ולמנף אותו להישג מדיני. כך היה גם במלחמת לבנון השנייה: לא שוקלל נכון מצבו של חזבאללה ולא נעשה מינוף תודעתי של הנזק העצום שנגרם לארגון בתום השבוע הראשון של המלחמה, כאשר ישראל יכלה להביא לסיום הלחימה כשחזבאללה מופתע מהיקפה של הפעולה הישראלית ומעוצמתה. גם מבצע "צוק איתן" נגד חמאס ברצועת עזה בקיץ 2014, אף שנמשך 51 יום, לא הביא לשינוי מהותי במצב האסטרטגי.

ההשתהות הישראלית והיעדר מערכה תודעתית אפקטיבית המוכוונת להגביר את החשש, הן אצל חזבאללה והן אצל חמאס, בנוגע למרחב הפעולה הלא צפוי של ישראל, אפשרו לארגונים אלה להתגבר על שלב ההלם (שנבע מהתגובה הישראלית שלא נצפתה על ידם) ולהסתגל למתווה הפעולה של צה"ל. טענה זו שלנו מקבלת תימוכין בדבריו של מזכ"ל חזבאללה, חסן נסראללה, לפיהם אם היה יודע מראש שזו תהיה תגובת ישראל, הוא לא היה מאשר את חטיפת החיילים הישראלים – האירוע שהוביל למלחמת לבנון השנייה. כך גם הודה חמאס ביחס לפגיעה בנכס האסטרטגי שלו – המנהרות. בהיעדר תמונת ניצחון ברורה של ישראל, התאפשר למנהיג חזבאללה להכריז על ניצחון על אף שהתחרט על חטיפת החיילים, וכמוהו עשו מנהיגי חמאס. לעומתם, ישראל התעטפה בביקורת מבית ובוועדות בדיקה וחקירה של הכישלונות. תודעת כישלון ו/או הצלחה במלחמות עבר משפיעה על המוטיבציה של הממשלה, כמו גם על התכנון האופרטיבי של המלחמה הבאה.

בעימותים כמו אלה שהוצגו במקרי הבוחן שתוארו לעיל – בין מדינה ובין ארגוני טרור תת-מדינתיים, חזבאללה וחמאס – האסימטריה היא מצב נתון. מצד אחד, ארגוני הטרור חופשיים מאחריות מדינתית, מוכנים להשתמש באוכלוסייה האזרחית כמרחב הסתתרות וכמגן אנושי, ומכווינים את פעילותם לפגיעה באזרחים של הצד השני. מצד שני, המדינה, במקרה זה ישראל, הטמיעה בקרב אוכלוסיית לבנון, כמו גם בקרב הקהילה הבין-לאומית, את ההבנה שמכיוון שחזבאללה הפך את הכפרים ואת

המרכזים העירוניים הלבנוניים לקני שיגור של טילים ורקטות, הם הפכו בפועל למטרות צבאיות שייפגעו באופן קשה במהלך כל מלחמה. בניית התודעה הזו יוצרת תשתית לגיטימית לשימוש של ישראל ב"עוצמה קשה" במידה ותידרש לכך. המסר מחלחל לתודעה, משרת את הדימוי ההרתעתי של ישראל ונכלל במשוואת הרווח וההפסד של חזבאללה בבואו לשקול ולהחליט האם להסלים את המצב. לעומת זאת, כלפי רצועת עזה משדרת ישראל מסר של היעדר תוחלת בכיבושה או אף גרימת נזקים כבדים שם, דבר המתפרש אצל חמאס כיוצר לו מרחב גמישות ומונע את החשש שפעולותיו יביאו למיטוט שלטונו.

עימות אסימטרי אינו מתבטא רק באופן הפעלת הכוח, אלא גם במטרות המלחמה. עבור האויב התת־מדינתי, מצב של ניצחון הוא המשך שרידותו ועצם העובדה שלא הוכרע על ידי מדינה וצבא סדיר (במקרים של חזבאללה וחמאס, הדבר מתבטא גם בהמשך שיגורים לעורף האזרחי של ישראל). לעומתו, צה"ל צריך לקבוע עובדות ברורות בשטח, שאינן ניתנות למניפולציה על ידי האויב. הדרך לקביעת עובדות אלו כרוכה בגרימת נזק פיזי כבד ביותר, עד כדי ביצוע תמרון יבשתי לעומק שטחו של האויב. ואף על פי כן, כדי לכפות על הצד השני או לשכנע כי המשך הלחימה איננו כדאי, לא מספיק לבחון את מאזן ההישגים והכישלונות בתום המלחמה; יש גם להפעיל מניפולציה תודעתית על מנהיגי הארגון ועל הציבור שתומך בו, שתבהיר את גודלו העצום של הנזק שצפוי להם מהמשך הלחימה או מהפרת הפסקת האש.

סיכום

ישראל נאלצה בעבר להיות מעורבת במלחמות קונבנציונליות, שההכרעה בשדה הקרב השפיעה על ההשלכות התודעתיות שלהן. כאלה היו פני הדברים במלחמת העצמאות, במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים. משום כך, קיימת בישראל נטייה

להעדיף את האופציה הצבאית, הנשענת על תפיסה הגורסת כי האזור בו אנו חיים מבין רק את "שפת הכוח" ומושפע מיכולת ההיזק אל מול היריבים יותר מהפעלת כלים של שכנוע. זוהי ראיית עולם מוגבלת במידת מה. ישראל נדרשת כיום לגישה מורחבת, מורכבת ומשוכללת יותר, במסגרתה יש משקל מרכזי למרכיב התודעה כמשלב ומסנכרן בין הפעלת העוצמות "הקשות" ו"הרכות". אם בעבר מאמצי התודעה נועדו בעיקר להעצים את האפקטיביות של המעשה הצבאי, כיום מופעל הכוח הצבאי בין היתר, ככלי ליצירת האפקט התודעתי המבוקש.

מאמץ התודעה הוא ממד נוסף במערכה לשימוש יעדי הביטחון הלאומי, שנועד לעצב את תפיסת המציאות של קהלי יעד שונים באמצעות שילוב היבטים סובייקטיביים עם קביעת עובדות בשטח.

השתנות שדה הקרב והירידה ברלוונטיות ובשכיחות של עימותים צבאיים רחבי היקף בין צבאות סדירים, לצד ריבוי השחקנים המשפיעים וכללי המשחק הדינמיים, הפחיתו את משקלו היחסי של המאמץ הצבאי והגבירו בהתאם את חשיבות המאמצים "הרכים" ו"הרכים למחצה", ובכלל זה מאמץ התודעה. מאמץ התודעה הוא ממד נוסף במערכה למימוש יעדי הביטחון הלאומי, הנועד לעצב את תפיסת המציאות של קהלי יעד שונים באמצעות שילוב היבטים סובייקטיביים עם קביעת עובדות בשטח.

השינוי באופי העימותים הביא את ישראל לפתח את תפיסת "המערכה שבין המלחמות" (מב"ם), או "המערכה המתמשכת", שמטרתה היא שימור העוצמה וההרתעה כלפי אויבים, תוך שליטה במדרגות ההסלמה, וזאת כדי להימנע מחציית סף העצימות למצב של מלחמה. המב"ם מכיל ארגז כלים שנועד לחזק ולתחזק לאורך זמן את ההרתעה הישראלית באופן מבוקר ומתוכנן. ארגז זה מורכב משלושה רבדים המשרתים את המטרה: שיבוש מאמצי ההתעצמות של האויבים; המחשת יכולותיה הגוברות של ישראל דרך פעולות מגוונות, חשאיות ומפתיעות; בניית תשתית תודעתית בקרב היריב, המרתיע אותו מפני הנזק הצפוי לו מהסלמה למלחמה, בד בבד עם הכנה מנטלית של העורף הישראלי להתנהגות שתצמצם באופן משמעותי פגיעה אפקטיבית בו. לצורך קידום יעדי המב"ם והשגת השפעה אפקטיבית מול קהלי היעד בסביבה הפנימית ובסביבה החיצונית, נדרשת הלימה בין הפעולות המוכוונות לעצב את המציאות ובין הסיפור (או הסיפורים) שברצוננו להנחיל לקהלי היעד. זוהי תכלית התודעה.

מאמצי תודעה על אוכלוסיית היריב והנהגתו, כמו גם על הזירה הבין-לאומית, מוכוונים לבניית נרטיב ולהשגת השפעה, המתורגמים במקרה של ישראל לביסוס מעמדה ותורומתה בזירה הבין-לאומית, להסרת חסמים אפשריים, מגבלות, סנקציות ופגיעה בלגיטימציה, בעיקר כאשר תידרש הפעלת עוצמה לשם מימוש אינטרסים ו/או הגנה עליהם. יש לכך מספר דוגמאות מהעשור הנוכחי.

במאמר זה ביקשנו לבחון את ההשערה כי תודעה היא מסגרת רעיונית המחברת את כלל המאמצים, הן "קשים" והן "רכים", במטרה להשיג יעדים מדיניים וביטחוניים שהוגדרו, באמצעות מספר דוגמאות. נסיים בהצגת אמצעים נוספים שניתן להשתמש בהם ככלים לבניית תודעה לצורך השגת היעדים:

א. הפעלת גישה ישירה כלפי האוכלוסייה היריבה, בין אם באמצעות דיפלומטיה ציבורית והרשתות החברתיות ובין אם במתן סיוע הומניטרי עד לרמה של קהילות מקומיות. דוגמה לכך הוא פרויקט "שכנות טובה" שהפעילה ישראל ברמת הגולן, שנועד להמחיש לאוכלוסייה הסורית כי ישראל אינה מהווה איום כלפיה, אלא דווקא גורם תורם ומסייע.

ב. הפעלת "אמצעים רכים", כמו מנופים כלכליים, הסדרי מים ואנרגיה, סיוע ביטחוני וטכנולוגי ויוזמות כלפי השוק הפרטי והאזרחי במדינות השכנות. דרך זו יכולה

להגביר את התלות בישראל ולהשפיע על חישובי עלות-תועלת של השחקנים האזוריים בתרחיש של הסלמה ביטחונית.

ג. שיתוף פעולה רב-ממדי עם שחקנים בעלי אינטרסים קרובים או חופפים לאלה של ישראל. האינטרס המשותף הבולט של ישראל ושל המדינות הסוניות הפרגמטיות הוא כיום החשש מההשפעה השלילית הגוברת של איראן במזרח התיכון, לצד הצורך בנטרול איום הטרור האסלאמיסטי-ג'יהאדיסטי. זהו גם הבסיס לשיתוף הפעולה של ישראל עם ירדן ומצרים ואפילו עם מנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית. מאמצי התודעה מיועדים לחזק את ההכרה באינטרסים המשותפים, בד בבד עם המחשת תרומתה הייחודית של ישראל לקידום אינטרסים אלה בקרב השותפות הפוטנציאליות.

ד. חשיבות רבה יש גם ללוחמת הסייבר. זו ממוקדת אמנם בנטרול יכולות האויבים, אך יש לה גם מרכיב תודעתי – יצירת השפעה באמצעות סיוע בהגנת הסייבר, כמו גם שימוש בו כפלטפורמה מרכזית להעברת מסרים ולהמחשת תמונת המצב. תנאי הכרחי לכך הוא שימוש במדיה החדשה, בנוסף לאמצעי התקשורת המסורתיים, כדי להשיג השפעה על השיח ברשתות החברתיות, גם בקרב אוכלוסיית היריב וגם בקרב הציבור מבית.

ה. בהקשר של ישראל מבית, יש לבנות את התודעה של אזרחיה כחברה דמוקרטית וליברלית תוך התבססות על שילוב בין "עוצמה קשה" ל"עוצמה רכה". במקרה זה חשובים השקיפות מצד הממשלה ושיתוף הציבור בתכלית האסטרטגית ובמטרות המדיניות והצבאיות, כדי לתאם ציפיות ולבצר את החוסן הלאומי. בדרך זו יחוש הציבור כי הוא שותף לאותה תכלית ולאותן מטרות.